

WACHA IMRE:

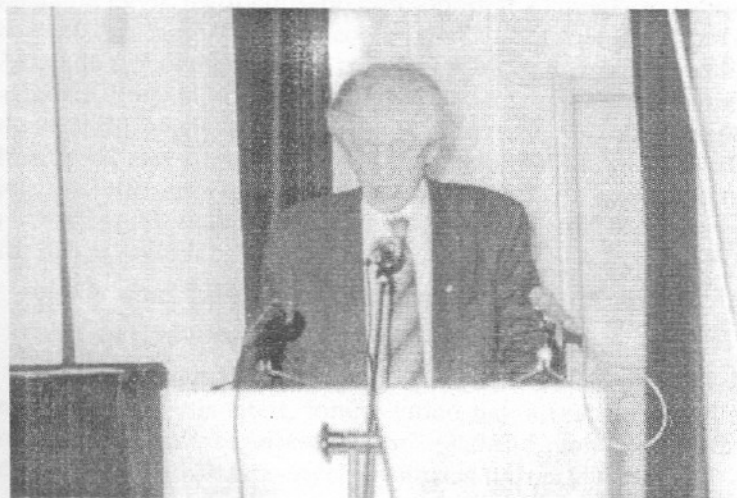
Korunk kommunikációs (nyelvhasználati, beszédmagatartási) gondjairól – gátlásairól és gátlástalanságairól

Szólj, s ki vagy, elmondom. – Ne tovább! ismerlek egészen.
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.

/Kazinczy Ferenc/

1. A gondokról:

Hogy valamely kommunikációs folyamat eredményes lehessen, ahhoz egyidejűleg öt egymással szoros kapcsolatban álló, a fogaskerék fogaihoz hasonlóan összekapaszzkodó tényezőnek kell vagy kellene meglennie: ezek együttesét kell megteremteni a kommunikáció sikere és a partnerek közös új valóságának kialakítása, a szótértés céljából.

Wacha Imre előadása

Ezek: 1. a partnerek közös valósága, 2. közös nyelvűsége, 3. közös ismeretei és előismeretei, 4. a közös előzmény és 5. a közös beszédhelyzet.

Ezek a feltételek azonban egy-egy kommunikációs folyamat megkezdésekor többnyire bizony nincsenek meg, s az igazság az, hogy manapság nem is igen akarjuk, gyakran pedig nem is igen tudjuk megteremteni őket.

2. Az okokról:

A kommunikációs folyamat G. Lindner sémája szerint úgy zajlik, hogy a mindenkori beszélő a valóságnak a tudatában élő képét (tudattartalmát) visszatükrözi: egy kódrendszer (a nyelv) segítségével (írásban vagy a beszéd által) megvalósítja, s egy közvetítő csatornán eljuttatja kommunikációs partneréhez: az olvasóhoz vagy a hallgatóhoz. Ez (szemével, fülével) felfogja, a közös kódrendszer segítségével dekódolja (megfejt), s ezáltal felidéződik benne a valóságnak az a darabja, melyet a közlő az ő tudomására akart hozni.

Csak hogy a dolog nem ilyen egyszerű!

2.1. Elvileg mindannyian ugyanabban az objektív valóságban élünk, az van körülöttünk. Ez a valóság azonban rendkívül osztott. Társadalmi, gazdasági, politikai, etnikai, műveltségi és egyéb okokból, adottságoktól ugyanis szinte mindegyikünk objektív valósága más és más.

Hogy csak egyetlen példát hozzak: azonos-e annak „objektív valósága”, „ki – József Attila szavaival – fűtve lakik öt szobát /falain havas tájak vannak,/ meztelen nők meg almafák?” (Vigasz), és annak valósága, „kinek neve csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé”, vagy „kinek nem jut kapanyél,... ki a gyár körül őgyeleg: helyén a kapszlit nő kapdossa /s elfakult fejű kisgyerek” (Mondd, mit érlel). Nos emiatt is, és mert valóságunkat a megélt történelem, a társadalmi berendezkedés, a kulturális, etnikai és gazdasági, civilizációs, stb. azonosság vagy másság is adja, azután a származás és a területi kötöttség (lakóhelyünk és közössége) és nevelkedésünk is meghatározza, ezért – ismét csak József Attilát idézem – nemegyszer: „Másként ejtjük a szót, fe-jünkön / másként tapad a haj” (A város peremén).

Ezért is lehetséges, hogy ugyanabban az időben, ugyanazok között a történelmi körülmények között ilyen mondat is elhan-

gozhatott: „Ha a népnek nincs kenyere, miért nem eszik kalácsot?” (Maria Antoinette).

Mindehhez járul, hogy még a teljesen közös objektív valóságot (pl. egy-egy történelmi-társadalmi eseményt, de még egy balesetet) is ki-ki szubjektív valóságként, saját egyéniségén, önmagán, világszemléletén átélve-átszűrve éli meg és tudatosítja önmagában: s majd így tükrözi vissza (lásd pl. a tanúvallomások eltéréseit). Ilyen körülmények között nagyon nehéz megtalálni azt a mindkét fél számára érthető, **közös valóságot**, amely egy meginduló kommunikációs folyamat alapja lehet. Különösen nehéz volt ez a **tegnap** és nehéz ez a **ma** társadalmi, gazdasági és politikai viszonyai között, hiszen olykor bizony kevés szándékot tapasztalunk a közös, összekapcsoló valóság keresésére.

Ilyen esetekben megnehezül a kommunikáció, hiszen egyre csökken annak lehetősége, hogy a felnőtt vagy vezető generációk ismereteiket, kultúrájukat, megszerzett tudásukat átadják, (átszármaztassák) az utánuk következőknek, a felnövekvőknek. (Olykor: akarják-e?) Megszűnik tehát számukra a közös, közérthető kommunikációhoz a **közös kulturális alap**, **elvész a közös szellemi és tárgyi kultúrkincs**. (A néprajzosok, nyelvjársgyűjtők panaszkodnak, hogy a népi tárgyakkal együtt elvész a nevük, sok nyelvjárási szó is. És a kulturális alap megváltozásával eltűnnek a mesék, mondák, népdalok stb.)

Ezt a tényt tovább rontja, hogy nemcsak társadalmi, gazdasági, etnikai, társadalmi berendezkedési szempontból találkozunk más-más valóságallappal. Más a valóság az életkorbeli és kulturális igényekből: az iskolai végzettségből, az eltérő érdeklődési körökből, az eltérő tudásszintből és foglalkozásból adódóan, valamint származási és a generációs különbségek következtében is.

Következésképpen a kommunikálni akaró (?) társak más valóságból indulnak ki, s a kommunikáció: a gondolatcsere helyett sokszor „elbeszélnek egymás mellett”: mindegyik a maga nótáját fújja, s nem értvén (rosszabb esetben nem akarván megérteni) a másik gondolatait, a kommunikáció a süketek prábészédévé válik. (Persze ez még csak az egyik gond! Majd azt hiszem, a kisebbik, mert ekkor **még beszélnek egymással** és nem hallgatnak a partnerek!) Nagyon gyakran pedig a **közös helyett éppen azt keresik, ami elválaszt!**

2.2. Csodálható-e mindezek után, hogy baj van a kommunikáció második feltételével, a közös nyelvűséggel is. Ezen nemcsak az értendő, hogy a különböző kultúrák, nemzetek, nemzetiségek egymás nyelvét nem beszélő tagjainak valamilyen közös nyelvet keresve kell(ene) egymással szót érteniük. Sokkal inkább, hogy kinek-kinek az **anyanyelvén** kellene a partnerével szót értenie, közös nyelven szólania, közös **nyelvben**, a közös kultúrát hordozó nyelvben **gondolkoznia**. Ez ma már számos súlyos gondot jelent. Egyrészt az idősebb és a fiatalabb generáció más-más valósága, más-más világlátása, szemléletmódja következtében, de a jóra való restség miatt, esetleg más nyelvi kultúrája és más magatartáskultúrája (?) következtében is. Babits így panaszkodott a Jónás imájában: „Hozzám már hűtlen lettek a szavak”. A mi generációnk – magunkra is és az utánunk következő generációra is gondolva – sokkal inkább így panaszkodhat: „Hűtlenek lettünk a szavakhoz, a gondolatot hordozó (anya)nyelvhez”: nem sajátítottuk el – elegendő mértékben, csak felszínesen, szűk rétegében – azt az anyanyelvet, mely hordozza a közös kultúrkinccset, rejtve is tükrözi (pl. szavai, kifejezései által) a közös történelmet: (azt az anyanyelvet), amelyben és amely által a világot szemléljük, látjuk: amely által azt megismerjük, és amelynek segítségével, sőt amelyben (!) **gondolkozunk** is. Ha **gondolkozunk**.

2.3. A közös nyelvűség kérdéséhez azonnal és magától értődően kapcsolódik a közös ismeretek, a közös előismeretek kérdése: milyen ismereteket: tárgyi-szakmai tudást, emberi magatartáskultúrát szívunk és szívunk magunkba, sajátítunk el neveltetésünk első pillanatától halálunkig – és nemcsak a megértés passzív fokán, hanem az aktív, sőt alkotó felhasználás képessége és készsége fokán.

Deme László többször is kifejtette: az okokat az ifjúság neveltetési folyamatának megbomlásában, a család felbomlásában, az ifjúság magára hagyottságában is kell keresni. A jó minták hiányában. Sok igazsága van. Egy előadásának gondolatmenetében a következőket írta:

Az ifjúság a társadalomnak „betanuló nemzedéke”, s felnővekedvén nemcsak folyamatosságának, hanem továbblépésének is biztosítója. Feladata és lehetősége, tehát joga és kötelessége az, hogy elsajátítsa (azaz sajátjává tegye) a makro- és mik-

rotársadalom eddigi eredményeiből mindazt, ami a valóság megismeréséhez és értő továbbformálásához az addigiakból és a továbbiakhoz szükséges; s mindazt – kritikus folytatóként – továbbfejlessze, továbbépítse. Ehhez a társadalom főleg az oktatásban ad tudatosan segítséget, és – ami ugyanannyira fontos – életvitelével és magatartásával, nagyrészt öntudatlanul, mintát.

A társadalmi berendezés(ek) klasszikus modellje(i)ben mindig érezhető volt: kinek hol a helye, melyik korosztályban és rétegben érte már el az egyenjogúságot, s melyikhez viszonyítva még nem. A családban, majd a nagyobb közösségben lépésről lépésre jutott feljebb, s tanulta meg, hogy minden állapotnak, fokozatnak megvannak a „befelé és kifelé érvényes saját kommunikációs szabályai is”. Megtanulta „a kor- s egyben élettapasztalati viszonyok – és viszonyulások – hierarchiáját”.

„Napjainkra a nevelkedést majdnem egészében a növekedés váltotta fel. A gyermek legalábbis „egyenrangúnak” születik az alig néhány tagú szűk családba, s hamarosan annak „legegyenrangúbb” tagjává válik. Elkülönített (...) gyermektársadalmában minden fokon egyenrangú tag: s ráadásul a korosztályok közt – sőt egyre inkább gyermek és felnőtt között is – elmosódik minden határ. A gyermek ismeretszerzési forrásai (televízió, rádió, videó, képeslapok stb), sőt módjai (felületes belekapkodás mindezekbe) semmiben sem tér el a felnőttektől. Ám ebben az információ- és ingerözönben magára marad, nem kap értékrendre alapozott és azt megalapozó eligazítást”.

Dehogyan marad magára! „Segítenek” bizonyos tévé- és kereskedelmi adások, bizonyos ifjúsági lapok. Csakhogy ezek nyelviileg is sokszor torz, értékcsökkentő, hamis ideálokat és értékeket adnak. Így válik értékke egy poszter, egy póló, esernyő, melyért elég néhány szót makogni a telefonba. Az újságok szinte csak a jogairól írnak az ifjúságnak. Az szóba sem kerül, hogy kötelességei is lennének a jogok megszerzéséhez. Ezért azután szinte szegényen tanulni iskoláskorban. S elmarad, amit Babits fontosnak tartott hangsúlyozni: a tanulás az (anya)nyelv tanulása is egyben. És különben is: az értelmiségi létnek nincs sem társadalmi, sem erkölcsi, sem anyagi megbecsültsége!

Ne tessék félre érteni! Nem a rádió, tévé, a számítógépek és a komputer technika elítéléséről van szó. Mindezek nagyon hasznosak, szükségesek. A tévé, rádió sok csodálatosan szép

műsort, okos, fontos ismeretanyagot is sugároz. A baj, hogy nem ezek hatnak az ifjúságra és a felnőtt világra, hanem a talmi csillogású, hamis ideálokat bemutató műsorok. Ezek a hangosabbak, s ezért a hangadóbbak.

Mindezekben (sok egyéb mellett) alapvető része van a családi, majd közoktatásbeli, sőt ma már közéleti, azaz egyre általánosabbá váló kommunikációs lazulásnak, s distinkció nélkül tegeződésnek, az egyetlen síkúvá szürkült és egyre durvábbá züllött érintkezésformának.

Mert valójában mit is lát maga körül az ifjúság a felnőtteknél? Nyelvi, etikai, tudati, gazdasági megzavarodottságot, bizonytalanságot. S mivel az ifjúság egy eléggé széles rétege nem a nehezebb, munkásabb utat választja, hanem a könnyebb ellenállás irányába halad, azt követi, amit az őt körülvevő társadalom feltűnően mutat, amit egyes, őt kiszolgáló és nem szolgáló médiumok elébe tárnak-ordítanak. Tehát nem az igényesebb nyelvi és magatartási formákat.

A sokszor magukra hagyott és maradt, csak önmaguk körében élő fiatalok többségénél egész nap vagy minden szabad percükben, a tanulás ideje alatt is, a tanulás fedőzajaként és még sétálómagnón is, mintegy zenei szipózásként bömböl az olyan klipzene, mely a hasonló nyugati adóknak főleg külsőségeit: öltözködési, nyelvi, magatartási formáit másolja, azt is „túlcsinálja”.

Ifjúságunk sem ezt nem veszi észre, sem azt, hogy az „ideálok” többségének, legalábbis az értékesebbjének a viselkedése, öltözködése csak színpadi külsőség. Akiknél pedig hétköznapijaikban is a rendhagyó magatartási és nyelvi forma jelentkezik, azoknál ez nem mindig teljesen egészséges lelkialkatot fejez ki (pl. gátlásosságot, exhibicionizmust, lázadást.)¹

Azt sem veszi észre a nézők többsége, hogy e műsorok jelentős részének célja az ifjúság manipulálása: üzlet.

Még ennél is nagyobb baj, hogy a családon és a társadalmon belül is – különböző okokból – egyre nagyobb mértékben visszaszorul, sőt már-már teljesen megszűnik a kommunikáció: ritkulnak, elmaradnak az otthoni, a társasági párbeszéd, beszélgetések, amikor is megbeszélhetnénk közös dolgainkat, problémáinkat. Ennek azután az a szomorú végeredménye, hogy a látott hallott élmények, tapasztalatok, megszerzett ismeretek nem verbalizálódnak, nem fogalmazódnak meg a gondol-

kodó-értékelő beszéd, a nyelvi kifejezés fokán. Korlátozott kódúvá válik a gondolatközvetítés. Az igazi ismeret és tudás ugyanis az, ha az ismeretanyag nemcsak a „totószelvény kitöltésének” (1-2-x), a rá- és felismerésnek a fokán tudatosul, hanem szókinccsével, grammatikájával, stílusával is beépül az egyén nyelvébe, s az saját szavaival is meg tudja fogalmazni gondolatait. Ehelyett legfeljebb az unos-untalan hallott klisék: a rádió, tévé sokszor hevenyészve megfogalmazott híreinek sztereotípiái, a lemezlovasok klisészövegei, a politika és a hivatal „tolvajnyelvi” fordulatai rágódnak bele agyunkba, szóhasználatunkba. Pavlovi feltételes reflexként ezek ugranak elő, ha szóra nyitjuk a szánkát. (Érdekesen igazolják mindezt a sátoraljaújhegyi „Édes anyanyelvünk” – verseny tapasztalatai.²)

2.3.1. Ez a „mese” azonban nemcsak a fiatalokról szól. Érvényes a felnőttekre is. Ismeretek hiányában nemhogy unokáinknak, lassan már a közvetlenül utánunk következő felnőtt korosztálynak, a mi gyermekeinknek sem mondanak semmit az olyan jelentéstöbbletet sugárzó szimbólumok, mint az **aranytömjén-mirrha** (Móricz Zsigmond Adyt búcsúztató gyászbeszédében szerepelt ez a hármas motívum: egyetemistáink közül csak keveseknek jutott eszébe a három betlehemi király és a József Attila-vers), kevesen ismertek rá a Nemzeti dal motívumaira Kossuth egy felhívásának e soraiban: „Aki nem akar hontalan vándor koldussá lenni, akinek szívében a becsületnek, a hazafiságnak legkisebb szikrája ég, aki nem akarja a szolgaság bilincsét hordozni, akinek nője, gyermeke van, aki nem akarja apái sírját megfertőztetni....”. Ugyancsak nem jött rá senki, hogy a gyermek Cs. Szabó eszmélésének teljes képe – az erdélyiségtől Az ezeregy éjszaka és a Grimm testvérek meséin, Vernén, Jókain, Petőfin, Vörösmartyn és Benedek Elekig benne van ebben a néhány sorban: „A kolozsvári kisfiú még megbújt a gyermekkor védelmező kristálygömbjében, egy felfordított szék lábai között elutazott az Északi sarkra, egy földszintes ház sor végén ott csilámlott aranygyűrűs hattyúkkal Tündér Ilona tava, a nagyapai ház padlásablakából figyelte társa, egy Láthatatlan Törpe, nincse vészjósló jel a láthatáron, szakállas kopja tatáré, töröké.” – Hazai példákat hoztam csak, de csak az irodalomból, nem más művészeti ágakból vagy más tudományokból! (Nb. az iménti Mária Antoinette idézet sem mondott semmit otthoni fiatal „lektora-
imnak”.)

És lassan már nem jelent semmit (többféle szempontból nem jelent semmit), nem idéz fel jelentéstartalmakat, nem indít el asszociációkat saját magunk és a világ sok jeles történelmi, irodalmi, tudományos, művészeti személyiségének a neve, eseményének említése. Nincs mögöttük sem ismeret – sem élményanyag, sem nyelvi ismeretek. Pedig Babits utalt rá: az iskolában a tárgyak tanulásakor terminológiát: nyelvet és rendszert sajátít el a diák, ha megtanulja a leckét.!

S nemcsak a „testvér testvért, apát fiú elad”, az „aktába írják nevünket” történelmi „fortélyos félelme” a ludas abban, hogy – Sütő Andrással szólva – gondolatainkat „amikor a német per cente pökött a gallérunk alá vándorkomédiások szájába rejtettük, mostan pedig (...) az álmainkba bugyoláljuk. Utcára, sokadalomba, akár a védtelen gyermeket, ki nem eresztethjük, de még otthon is, sárból vert falaink között, a nádfedél alatt, hacsak lehet, némaságra kényszerítjük.” Ez is nagy mértékben. De a bennünk lévő jóra való restség, a „rohanó világ” felmentő jelszava is, hogy ti. sok tennivalónk között nem akad időnk a beszélgetésre, sem önmagunk, tudásunk megmutatására, sem partnereink megismerésére, sem „megbeszélni közös dolgainkat” szűkebb és tágabb családjunkban. A napi gondolat - beleértve ebbe a nyelvi, magatartásbeli gondokat (köszönés, kés-villa használata, iskolai lecke stb.) éppúgy, mint a nagyobb etikai és más problémákat.

És arra sem marad időnk, hogy mi magunk megismerjük a mi fiataljainkat. Mond-e számunkra valamit a metall zene világa, ez a név, hogy Bon Jovi, Aerosmith, ez a cím, hogy Zabriskie point, hogy Hair: mit tudunk a hippi gondolkodás „ideológiájáról”, gyerekeink élményeiről, értjük-e a videoklipek világát, tudjuk-e mi az oka gyerekeink zenei és nem-zenei „szipózásának” drogfogyasztásának?

Persze mindennek megvan a társadalmi, családi, gazdasági oka. De éppen emiatt nem nagyon lehet csodálkozni, hogy nem lesz meg a sikeres kommunikáció negyedik feltétele: a kommunikációs előzmény ismerete: annak „tudása”, hogy miért éppen azok a mondatok, információk és miért éppen úgy hangzanak el gyerekeink szájából, vagy jelennek meg a tömegtájékoztató különböző csatornáin (esetleg hangzottak el korábban és jelentek meg nyomtatásban), amik. Így azután megint csak nem ért-

jük meg egymást, „levegőben lóg”, amiről szólunk, hiszen az „előzmény kifejtésére” nincs időnk vagy energiánk.

Mivel a kommunikációs partnereknek más a tudásszintje, más a valósága, más az ismeretanyaga, más a létformája, más az élményanyaga, más a nyelve, mert – idő (?) hiányában – nem tudták átszarmaztatni megszerzett kultúrájukat, tapasztalataikat, nem tudják átadni, befogadni egymás élményeit, stb. nem működhet pontosan a kommunikáció ötödik feltétele sem: a közös beszédhelyzet.

2.4. Tudjuk, minden közlés az adott beszédhelyzetben, szituációban kapja meg valódi jelentését. Ez a mondat: „Ez nem az én asztalom” mást jelent, ha pincér mondja vendéglőben, ügyintéző hivatalban, kutató egyetemen, háziasszony bútorüzletben, asztalos a műhelyben. S ezt jól is értjük, akkor és ott.

De lehet-e „azonosan érteni” a szavakat, mondatokat, ha más valóság, más nyelviség, más ismeretanyag, más előzmény (élmények események stb) alapján mondunk ki félszavakat, töredékmondatokat, meghibásodott torz kliséket, végig-nem-gondolt (pontos nyelvi formába nem öntött) gondolatokat? Ellehetetlenül a pontos közlés, a gondolatcsere, mert (mint Déry Tibor mondta): „Aki hibásan beszél, az hibásan gondolkodik is. A nyelv tele van kész képletekkel, amelyek amúgyis befolyásolják, gyakran meghamisítják, még gyakrabban helyettesítik az önálló gondolkodást”. Hiszen „a kész képleteket is hibásan használjuk (mert hibásan vettük át, hibásan gyakoroltuk be), duplán eltorzítjuk a gondolatot.”

3. Az okoknak csak egy részét vázoltam fel. Nem szóltam azokról a gátló-megtorpantó mozzanatokról, melyek további beszédgátlásokat váltanak ki belőlünk. Olyanokra gondolok, mint a partnerek különböző életkorából adódó (generációs) különbségeknek és rangkülönbségeknek a görcei, a viselkedés- és magatartáskultúra szabályainak, a (társasági) illetannak nem kellő ismeretéből adódó görcsök. Nem szóltam a kettős- és a kétnyelvűség (a diglossia), a nyelv- és a nyelvi réteg váltásának a gondjairól, mint kommunikációt gátló tényezőkről, pl. a nyelvjárásból a regionális köznyelvbe, illetve a köznyelvbe való átlépés kérdéseiről. S nem arról sem, hogy a tudatlanság milyen nyelvi gátlástalanságokat eredményezhet.

4. Nem szóltam azokról a tényezőkről, gondokról sem, amelyek egyrésről az etikus magatartás hiányaiból, az etikus magatartás felrúgásából, másrésről az anyanyelvi tudatlanságból, a kulturálatlanságból adódnak.

5. Nem véletlenül kezdtem mondandómat Kazinczy epigrammájának két sorával. Arra a közismert tényre utal, hogy kinek-kinek nyelvhasználata, beszédmagatartása (éppúgy mint minden cselekedete, tette) árulkodik személyiségéről (gondolkodásmódjáról, felfogásáról), embertásaihoz (a kommunikációról szólva: beszédpartneréhez, beszédpartnereihez) való viszonyáról: és arról a viszonyról is, amelyet a szóban forgó tárgy iránt érez a beszélő.

6. A feladatokról: Ez nyelvünk jelenében az okok magyarázata. Jövője két tényezőtől függ: Lesz-e, marad-e, aki – jól rosszul – beszéli, használja, nem halunk-e ki? Tovább adjuk-e anyanyelvünkön mindazt a tudást és közös kultúrát, amelyet a nyelv őrzött meg és közvetít számunkra.

S még valami:

Mindenképpen meg kell keresnünk kultúránk és létünk közös valóságát, a valóság közös részeit: meg kell őrizni, növelni kell a közös ismereteket, mert ezek őrzik a közös nyelvet (a közös nyelvűséget). Csak ez által őrizhetjük meg identitásunkat, s identitásunkkal a közös nyelvünket, mely hordozója a közös múltnak (közös történelemnek és kultúrának) s biztosítéka az egymás körében élő népek közös jövőjének.

Jegyzetek:

1. (Pl. gátlásosságot, exhibicionizmust, lázadást, mint pl. a skin head-ek, hippik kirívó öltözködése. Más jellegű volt annak idején a farmerdivat előretörése, és ismét más a 80-as évek végén a „másként gondolkozó” politikusok öltözködésmódja, akik ellenzékiiségüket azzal fejezték ki, hogy nyitott ingnyakkal, garbóban, kardigánban jelentek meg a parlamentben, s nem öltönyben.

2. Nagyon szemléletesen igazolják az elmondottakat a középiskolások számára megrendezett Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek tapasztalatai. Ezekben a versenyeken minden versenyzőnek - az írásbeli feladatok megoldása után - három perces önálló beszédművet kellett elmondania, melyre csak 20 percet készülhettek. Szabad előadásuk mondandóját három, a zsűri által meghatározott téma közül választhatták ki. Messze vezetne a produkciók elemzése, az összes tanulság bemutatása. Csak egy-két tapasztalati tényt emelek ki a sok közül.

A gimnazisták jobban szerepeltek, mint a szakmunkásképző intézetek tanulói. Ez utóbbiak alig-alig tudták gondolatlat, szóval kitölteni a rendelkezésükre álló három percet. Viszonylag gördülékenyen ment azoknak a témáknak a megfogalmazása, melyek többé-kevésbé „begyakorolt kóddal” voltak megszólalathatók. Így:

a) A 90-es évek előtt viszonylag folyamatos beszédet hallhattunk, amikor az ifjúsági parlamenttel, diák önkormányzattal kapcsolatos témákról kellett szólni. Ezeknek a nyelvi formája, megfogalmazása azonban a politikai zsargonnak a nyelvi formáit, megoldását, olykor mellébeszélését, semmitmondását is tartalmazta.

b) Az osztálytárshoz, baráthoz, barátnőhöz, fiatalokhoz szóló beszédekre az ifjúsági- vagy diáknyelvnek olykor túlzott, már-már karikatúraszerű szóhasználata, hebehurgya mondat- és szövegszerkesztése volt a jellemző, néha már-már olyan töménységgel, de korántsem olyan kerek, megszerkesztett formában, mint Kolozsvári Grandpierre egyes ifjúsági témájú írásai-ban. (A hallgatónak János bácsi juthatott eszébe, aki a zsiráfot látva megszólalt: „Már pedig ilyen állat nincs is”).

c) Viszonylag gördülékeny szövegmondással hangzottak el az irodalomhoz közelítő témák. Ezeknek majdnem „túlcsicsázott” stílusa azonban a „szép fogalmazás” fentebb irodalmi stílusát igyekezett megközelíteni. Az ilyen szövegek persze többnyire előre betanult panelek voltak, nem épültek bele szervesen a szövegegészbe, s bizony természetellenes, memoriterszerű dallamvezetéssel hangzottak el.

d) Más jellegű gondot jeleztek az olyan produkciók, melyeknek élményről, tapasztalatokról kellett volna beszámolni. Az élmény bemutatása az események pusztá időrendi felsorolásává vált.

e) Azokat a megnyilatkozásokat, melyekben a versenyzők saját nézeteikről, gondolataikról adtak számot, a mondandó logikai rendjének és a nyelvi forma megszerkesztetlensége jellemezte.

Az újhelyi versenyek megnyilatkozásait elemezve az a nézet alakult ki bennünk, hogy az ottani nyilvánosság előtt elhangzó szövegek tematikájában, szerkezetében, nyelvi formájában ugyanazokat a jellemzőket találjuk meg, amelyeket a sajnos felnőtt világnak a magánszférában és a kisközéleti vagyis kisebb nyilvánosság előtt elhangzó beszédében is.

E jelenségeknek többféle magyarázatát próbáltuk megfogalmazni.

a) Mindenfajta beszédprodukcióban az a nyelvi forma jelentkezik a legtermészetesebben és leggyakrabban, melyet a „begyakorolt kód” műszóval nevezhetünk meg. Ez a „hétköznapi” nyelvhasználati forma. A fiatalok beszédében az ifjúsági nyelv (szókincsével, kapkodott mondatszerkesztésével).

b) Bizonyos közéleti, nyilvánosság előtti beszédhelyzetekben az a nyelvi forma jelenik meg, amelyekre ezekben vagy hasonló szituációkban a felnőttek világa, a politikai közélet vagy az irodalomóra, esetleg már tantárgyak szaknyelve adott nyelvi és magatartási mintát (pl. mozgalmi nyelv, irodalmi stílus, szakmai zsargon). Ez a felnőttektől, idősebbektől eltanult kód. De csak akkor jelenik meg ez, ha már begyakorolt kóddá vált.

c) Mindezekkel együtt, mellettük és fölöttük megjelenik egy olyan nyelvi és magatartási forma is, mely az ifjúság nyelvhasználatának egy olyanféle sűrítménye, mint KGE bizonyos novel-

láinak nyelve. Ez – szerintem – az „ezt várja, ezt kapja a zsűri” szemléletmódból táplálkozik.

d) A nyelvhasználatban, nyelvi magatartásban megjelennek a nyelvi tudatlanságból adódó és bizonyos mértékig ezzel karöltve az etikus (nem akarunk hazudni!), amorális (az egész világ le van fűtyülve, magamon kívül semmi nem érdekel) magatartásból származó nyelvi formák. A „nem akarunk hazudni” szemlélet roppant érdekes: azt érzik a fiatalok őszintétlenségnek, hazugságnak, viselkedésnek, amit nem a begyakorolt kóddal próbálnak kifejezni, hanem választékosabb stílusban „kénytelenek” elmondani.

e) A nyelvhasználati bizonytalanság, esetlenség, a nyelvi igénytelenség sok esetben gondolati és gondolkodásbeli hiányokat, valamint magatartásbeli kulturálatlanságot jelez(het).

f) Az igényes(ebb) nyelvhasználat elszakad a „hétköznapi-tól”, nem szerves része a mindennapi beszédnek, beszédmagatartásnak. Csak alkalmilag kötődik a produkcióhoz, „szerepként”, „viselkedésként” jelenik meg.